

Віктор Горобець

**Сила та безсилля гетьманської влади
в після-полтавську добу:
гетьман Скоропадський vs сотник
Лісовський, 1715–1722**

У статті досліджується перебіг конфлікту гетьманського уряду Івана Скоропадського з новгород-сіверським сотником у 1715–1721 рр. Федором Лісовським, викликаною численними службовими зловживаннями останнього та його впертим небажанням реагувати на законні закиди гетьманської влади з цього приводу. Реконструкція конфліктної справи дозволяє відтворити характер взаємин козацького регіментаря із старшинами нижчого, сотенного, рівня, котрі отримали свою владу не в результаті обрання товариством чи призначення гетьманським урядом, а номінувалися на уряд царським указом. У ширшому контексті справа виразно ілюструє характер владних відносин у гетьманській державі в часи інтенсивного наступу Російської держави на автономію Гетьманату, що мав місце після поразки антиросійського виступу гетьмана І. Мазепи 1708–1709 рр.

Ключові слова: Гетьманат, гетьманська влада, сотник, обмеження автономії Гетьманщини царською владою, козацька адміністрація, судочинство Гетьманату, Генеральний військовий суд, Генеральна військова канцелярія, Іван Скоропадський, Федір Лісовський, Петро І.

В статье исследуется конфликт гетмана Ивана Скоропадского с новгород-северским сотником в 1715–1721 гг. Федором Лисовским. Реконструкция конфликтного дела позволяет воспроизвести характер взаимоотношений казацкого правителя со старшинами низшего, сотенного, уровня, которые получили свою власть не в результате избрания обществом или гетманского назначения, а ставились на должность царским указом. В более широком контексте дело отчетливо иллюстрирует характер властных отношений в гетманской державе во времена интенсивного наступления Российского государства на автономию Гетманщины, имевший место после поражения антиросийского выступления гетмана Мазепы 1708–1709 гг.

Ключевые слова: *Гетманат, гетманская власть, сотник, ограничение автономии Гетманщины царской властью, казацкая администрация, судопроизводство Гетманата, Генеральная военный суд, Генеральная войсковая канцелярия.*

The paper deals with the conflict with hetman Ivan Skoropadsky and Novgorod-Sivers'ky officer Fedor Lisowski. The conflict illustrates the nature Hetman's power during intense Russian attack on the Ukrainian autonomy after the defeat of Mazepa's uprising of 1708–1709 years.

Keywords: *Hetmanate, hetman power, captain, liquidation of Hetmanate's autonomy by royal power, Cossack administration, Court of Hetmanate, General Military Court, General Military Office.*

Новгород-сіверського сотника в 1715–1721 рр. Федора Лісовського, на відміну від переважної більшості козацьких старшин низового рівня, імена яких є знайомими лише для дуже вузького кола фахівців з історії Гетьманату, представляти не надто й потрібно. Адже завдяки перу О. Лазаревського, С. Моравського, О. Левицького та інших істориків і популяризаторів вітчизняної історії¹ його ім'я не лише широко увійшло в історіографічне представлення української минувшини. Лісовський, вочевидь, є найбільш відомим персонажем козацької історії саме такого рангу і такої «слави» — несучи службу у Війську Запорозькому лише як сотник Новгород-Сіверської сотні Ніжинського полку та не взявши участі в жодній з резонансних битв чи походів, тим не менше за своєю пізнаваністю старшина може конкурувати з багатьма козацькими урядниками значно вищого статусу. Ба навіть більше, його ім'я стало прозивним в контексті характеризування методів урядування козацькими адміністраторами з неприхованим нехтуванням при цьому буквою закону й ігноруванням наказів гетьманської влади.

Але навіть зважаючи на розтиражованість образу новгород-сіверського сотника Федора Лісовського та масштаби його зловживань службовим становищем і нехтувань розпорядженнями гетьманської влади, вважаємо за потрібне приділити цьому персонажу належну увагу, адже без нього, вочевидь, картина конфліктності козацьких урядників нижчого рівня буде відверто неповною.

Хоча історіографія й накопичила неабиякі надбання у царині реконструкції життєвого шляху та службового піднесення і службових зловживань

¹ *Лазаревский А.* Описание Старой Малороссии. — Т. 1: Полк Стародубский. — К., 1888. — С. 197–206; *Моравский С.* Федор Лисовский (1709–1722). Очерк из внутренней истории Малороссии в первой половине XVIII ст. // Киевская старина. — 1891. — Т. 34. — № 9. — С. 427–454; Т. 35. — № 10. — С. 22–57; *Левицький О.* З розстриги сотник // Літературно-науковий вістник. — 1918. — Кн. 1.

Федора Лісовського, проте сотні позовів і свідчень, що їх містять численні томи судових справ, що порушувались в різні часи проти цього, безперечно, вельми колоритного персонажа козацької історії², надають можливості не лише для того, аби прослідкувати історію конкретного козацького урядника сотенного рівня, а й глянути на проблему ширше, зокрема, з точки зору структури та механіки організації владних відносин в Українській козацькій державі, ефективності гетьманської влади в часи, коли уряд Петра I після подій, пов'язаних із переходом гетьмана Івана Мазепи на бік шведського короля Карла XII, провадив цілеспрямовану політику дискредитації цієї влади³.

² ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Т. 1. — Спр. 153: Дела бывшего сотника новгородского Федора Лисовского и двух жен его первобрачной Пелагии Улесковни, второбрачной Ксении Ивановни Федоровых Лисовских с многими полку Стародубовского разными персонами в разных исках и других претензиях, також вище показанних Лисовского жен от позосталих по смерти его Лисовского добрах и о розделки оних между ими женами и с оними многими персонами заводние. С 1715 года произвождение начатое. — 138 арк.; Спр. 153 а: Дела бывшего сотника новгородского Федора Лисовского и двух жен его первобрачной Пелагии Улесковни, второбрачной Ксении Ивановни Федоровых Лисовских с многими полку Стародубовского разными персонами в разных исках и других претензиях, також вище показанних Лисовского жен от позосталих по смерти его Лисовского добрах и о розделки оних между ими женами и с оними многими персонами заводние. С 1716 года произвождение начатое (1716–1734). — 129 арк.; Спр. 153 б: Дела бывшего сотника новгородского Федора Лисовского и двух жен его первобрачной Пелагии Улесковни, второбрачной Ксении Ивановни Федоровых Лисовских с многими полку Стародубовского разными персонами в разных исках и других претензиях, також вище показанних Лисовского жен от позосталих по смерти его Лисовского добрах и о розделки оних между ими женами и с оними многими персонами заводние. С 1721 года произвождение начатое. — 126 арк.; Спр. 153 в: Дела бывшего сотника новгородского Федора Лисовского и двух жен его первобрачной Пелагии Улесковни, второбрачной Ксении Ивановни Федоровых Лисовских с многими полку Стародубовского разными персонами в разных исках и других претензиях, також вище показанних Лисовского жен от позосталих по смерти его Лисовского добрах и о розделки оних между ими женами и с оними многими персонами заводние. С 1724 года произвождение начатое — 101 арк.; Спр. 153 г: Справа про захоплення Федором Лісовським, сотником Новгород-Сіверської сотні Стародубського полку приватного і громадянського майна жителів сотні, про побиття їх, про двоєженство... (1725–1727). — 100 арк.; Спр. 350: Супліка козака м. Новгород-Сіверського Василя Яковича про взяття його під протекцію від переслідувань сотника Лісовського. 1719 р. — 3 арк.; Спр. 336: Відкритий лист новомлинському сотнику Григорію Шишкевичу про повернення ним захоплених ґрунтів жителям сотні, про заборону використання праці козаків і міщан у приватному господарстві, про заборону міняти міську і сільську старшину без відома вищих органів влади (чернетка). 15 травня 1719 р. — 3 арк. (хоч у назві згадано про новомлинського сотника, але насправді мова йде в документі про Ф. Лісовського) тощо.

³ Ширше про цей аспект див.: *Горобець В.* Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. — К., 1998.

На сотницький уряд до Новгород-Сіверського Федір Лісовський потрапив навесні 1715 р. за прямим призначенням Петра І. До цього часу впродовж 1709–1714 рр. він служив протопопом у Гадячі. Але там у нього стався гострий конфлікт із місцевою громадою та передовсім гадяцьким полковником Іваном Чарнишом, котрому вдалося витягнути на світ чимало темних сторінок ранньої біографії Лісовського, в тому числі й прихований ним при посвяченні на священика факт перебування у двох шлюбах⁴. Намагаючись дискредитувати свого опонента перед світською та церковною владою, Чарниш зібрав проти нього чимало й інших обвинувачень. Так, 1712 р. у листі до гетьмана Скоропадського він зауважував: «не раз перед сим доносил я вашей вельможности, и письменно, и словесно, по требованию всей гадяцкой громады, что богомолец наш не токмо по смертных, певних убійствах, самовольных окалеченіях людських и безсовестных окриавленіях, при всечастних погибельных перехвалках, неправильного своего не поправует поступку, леч ясно, явно, без стида и страха божія, злодейством бавячися, во горшое преуспеваает: некого незащо поменяючи, один бич над людьми невинними, аки во Израили Фараона себе поставляет»⁵. Завершував полковник свій лист проханням звільнити його та громаду від такого «бодрого до коней и волов чужих, богомолца», оскільки сил уже немає більше зносити його безчинства, що тривають ось уже три роки поспіль⁶.

Завдячуючи активності Чарниша, Лісовський протопопську кафедру в Гадячі, як власне і саме священицтво, утратив. Але покарання за свої очевидні провини не поніс. Більше того, цар Петро І призначив його на уряд сотника в Новгород-Сіверську сотню Стародубського полку, причому, гетьман Іван Скоропадський про це несподіване призначення (до слова, на уряд, що на той час і не був вакантним) довідався вже пост-фактум з листа канцлера графа Гаврила Головкина: «его царское величество бывшему гадецкому протопопу Федору Лисовскому указал быть в Новгороде северском сотником, о чем изволите пространнее усмотреть из посланной с ним его царского величества грамоты»⁷.

Відверто кажучи, призначення Лісовського на сотництво за спиною гетьмана, якраз після підписання царем у січні 1715 р. указу про новий порядок заміщення старшинських вакансій в Гетьманаті, виглядало певною мірою скандально. Адже згідно з цим указом, «когда в котором полку будет порожное место полковой старшины или сотника», місцеві полковники повинні були «учинить раду и советы с полковою старшиною и с сотниками, и на том совете и приговору общему назначить к этому уряду людей

⁴ Моравский С. Федор Лисовский (1709–1722)... — № 9. — С. 427–454.

⁵ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. — Т. 1: Полк Стародубский. — К., 1888. — С. 200.

⁶ Там же.

⁷ Там же. — С. 201.

заслуженных и неподозрительных в верности, человека двух, или трех», з числа яких гетьман, з відома царського міністра стольника Федора Протасєва, і мав здійснити призначення на уряд⁸.

Ще більш скандального присмаку справа набувала з огляду на той факт, що гетьман Скоропадський уже неодноразово демонстрував своє негативне ставлення до особи конфліктного і скандального гадяцького протопопа. Отож і довелось графу Головкіну докласти певних зусиль до того, аби дезавулювати негативне враження українського зверхника від такого кроку царської влади. Зокрема, канцлер зазначав: «И хотя ваша велможность, наперед сего ко мне писать изволили, что оной Лисовской чинил вам некоторые досадителства, однако ж нене изволите то презреть и уничтожит и явится к нему ласковым и о бытии его в сотниках, учинить по его царского величества грамоте...»⁹.

До Новгород-Сіверського Федір Лісовський прибув 10 березня 1715 р., а вже в перший день свого перебування на уряді щойно призначений сотник встиг відмітитися фінансовими зловживаннями: взяв у ратуші «меских грошей талярей двадцять битих з лишком, будто его милости пану асаулу енералному за вручение корогви дати»¹⁰. Вельми показово, що Лісовський, відібравши кошти в міській громаді в перший же день свого урядування, так і не передав їх гетьманському представнику Василю Жураківському, а привласнив собі¹¹. Як на ще один окремих клопіт міські обивателі скаржились згодом гетьманові на те, що битих талярів, яких від них вимагав новопризначений сотник, в міській скарбниці не виявилось в наявності, а відтак довелось терміново міняти наявні в ратуші таляри і золоті червоні на таляри биті як у Новгород-Сіверському, так і навіть у Глухові¹².

Наступного прояву сотницького свавілля довго чекати не довелось, і вже за день, 12 березня, коли Лісовський почав вибиратися за дружиною і пожитками до Гадяча, новгородці знову відчували на собі пристрасть новопризначеного сотника до переступу закону й традицій урядування. Справа в тому, що візит до місця своєї попередньої духовної служби, що з вини гадяцького полковника Івана Чарниша увінчалась неабиякою ганьбою, Лісовський намагався обставити якомога більшою показною пишністю. Отож, як зауважувалось у пізнішій скарзі жителів Новгород-Сіверського, сотник — «для гордости своей» — забрав у дорогу до Гадяча декілька пар людських коней, а також «войскових арматних» коней, «якіє тилко для потреби служби государревой держат и тих коней не толко сотники, но и полковники,

⁸ Див.: Источники малороссийской истории, собр. и изд. Д.Н. Бантышем-Каменским. — Ч. 2. — М., 1859. — С. 276.

⁹ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. — Т. 1. — С. 201.

¹⁰ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 153. — Арк. 38; Спр. 153 а. — Арк. 46.

¹¹ Там само.

¹² Там само. — Спр. 153. — Арк. 38 зв.

некогда на свой вжиток не употребляют». Аби надати ще більшої пишності процесії, сотник для «ассистенції козаков немало знатних понабирал», причому, вже в дорозі останніх немало тиранив і всіляко принижував¹³.

Зауважимо, що стремління сотника до надання своїм виїздам, особливо до Гадяча, неабиякої пишності та гонору, загалом не характерних для козацького старшини саме такого рангу, спостерігатиметься і в наступні роки. Скажімо, трохи згодом сіверські козаки скаржилися на таке: «сего лета 1718 ездил он до Гадяча в тую дорогу не толко необикновенно множество козаков набрал, але найбарзей и коней козацких з Нефедовки, из Лесконогов, Климовке побрал... а инши мздою откупилися..., чого прежніе сотники не делали»¹⁴.

Перший же виїзд новгород-сіверського сотника з міста увінчався ще одним доволі показовим епізодом, що згодом також неодноразово матиме продовження. Перед самим виїздом Лісовський добряче випив і в такому стані заїхав на квартиру до капітана російської армії Нарвицького, з котрим з невідомих причин влаштував спочатку бійку, а по тому, «вибегши з двору казал бить в звони, чим мало не вчинил смятенія между народом и жовнерами великороссийскими»¹⁵.

Повернення сотника з Гадяча до Новгород-Сіверського, що сталося якраз напередодні Великодня 1715 р., ознаменувалося новими ексцесами його доволі своєрідного врядування. Зокрема, очільник сотні наказав доставити йому з ратуші «вола и яловицю, якого вола приказал резнікам убити и спродати знатною ценою мясо, а яловицю на свой двор взял, и баранов пять или сем». А по тому почав вимагати від міської громади «осятрини и иншой риби, мяса, вин и всяких речей». Особливо вибагливими смаки сотника ставали тоді, коли він видавав заміж або одружував когось із своєї прислуги, а учту влаштовував за рахунок громади¹⁶.

Трохи облаштувавшись на новому місці служби, Лісовський, переслідуючи передовсім власний інтерес, почав активно впроваджувати в Новгород-Сіверській сотні нові порядки, чого, як скаржились сотничани, «не токмо в Новгородку за бувших сотников не деялося, но ниже во всей Малой России не деется»¹⁷. Зокрема, він, наситивши декілька кухв неякісного меду («неперепусканного и з дріжджами»), «на цехи понакидал усиловне, в чом немалое бедним людем учинил стеснение». Крім того, сотник залучив всіх ремісників міста — «ремесленники все: кравце, шевце, ковали и протчие всегда» — виконувати панщину на його користь, а до того ж, «гончари и

¹³ Там само.

¹⁴ Там само. — Арк. 50 зв.

¹⁵ Там само. — Арк. 38 зв.

¹⁶ Там само. — Арк. 39.

¹⁷ Там само. — Арк. 39 зв.

горшков без числа мусят своим коштом робячи давати, чого в прежних сотников не бивало»¹⁸.

А ще новопризначений урядник без жодних докорів сумління почав демонструвати власну задирикуватість, зневагу як до простих мешканців сотні, так і старшини. Більше того, Лісовський відчував у собі достатньо сил, аби йти на гострі побутові конфлікти з представниками російської військової адміністрації в Гетьманаті. Про конфлікт, що стався в Новгород-Сіверську поміж сотником і російським офіцером, вже згадувалось раніше. А за деякий час, на початку літа 1716 р., Лісовський так посварився з майорами гренадерського полку Кохом і Грековим, що ті, зі слів самого сотника, заходили в його дім «хотячи самого взявши забити»¹⁹. У поданому гетьману чолобитті Лісовський твердив, що сталося це за якусь «давню некую завзятость» царських офіцерів щодо нього. Натомість російські штаб-офіцери «прикладали апеляцію гетьману», переконуючи в тому, що призвідцею конфлікту був саме Лісовський, котрий їх, майорів, «непристойними укорал словами»²⁰.

Ще більш конфліктно розвивались стосунки нового сотника зі своїм попередником на сотництві Данилом Кутневським та новгород-сіверським протопопом Афанасієм Заруцьким. За версією самого Лісовського, представленою кількома роками згодом, тільки-но він у березні 1715 р. прибув на місце нової своєї служби, як йому довелось тримати оборону від нападок свого попередника — сотника Кутневського та місцевих міщан, очолюваних новгород-сіверським протопопом Афанасієм Заруцьким²¹.

Про Данилу Кутневського в історичних джерелах збереглося не так уже й багато свідчень. А ось Афанасій Заруцький в українській історії початку XVIII ст. — це постать не менш знакова, аніж сам Федір Лісовський. Адже саме він, будучи восени 1708 р. звичайним приходським священиком, лише за один вірш, в якому гнівно засуджував перехід гетьмана Мазепи на бік шведського короля, отримав від Петра I ціле село, а також зробив вагому заявку на зайняття посади протопопа новгород-сіверського²².

Конфлікт же поміж сотником Лісовським і протопопом Афанасієм, як можна зробити висновок із матеріалів розслідування, що велось трохи згодом, виник на цілком очевидному матеріальному підґрунті. Справа в тому, що до Новгород-Сіверського колишній протопіп Гадяча прибув у статусі чоловіка «весьма голого» (принаймні, саме так його характеризував гадяцький полковник Іван Чарниш). Незважаючи на відсутність особливого рес-

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. — Спр. 153 а. — Арк. 55.

²⁰ Там само.

²¹ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. — Т. 1. — С. 201.

²² Левицкий О. Афанасий Заруцкий, малорусский панегирист конца XVII и начала XVIII ст. // Киевская старина. — 1896. — Т. 52. — № 3. — Отд. 1. — С. 378–398; Маркевич А. К биографии Афанасия Заруцкого // Киевская старина. — 1896. — Т. 53. — № 4. — Отд. 2. — С. 22.

пекту по відношенню до нього в особі гетьмана, 1716 р. Скоропадський таки затвердив за ним рангові села новгород-сіверських сотників — Бугринівку і Голубівку та надав йому в Новгород-Сіверському «в спокойное и зуполное владение» деякі маєтності, зокрема, двір Бистоцького, що знаходився на території місцевого ринку, і на якому розміщувались дві комори²³. Але розбагатіти на цьому придбанні легальним способом Лісовський не міг, оскільки прибутки з двору і комор належали новгород-сіверській Свято-Успенській соборній церкві. Однак проблему легальності новопризначений сотник розумів доволі специфічно. Отож він не лише присвоїв собі цю частину церковних прибутків, але й заволодів суміжними з наданим йому гетьманом двором 24 ринковими коморами та, згідно з твердженням С. Моравського, наклав руку й на інші церковні прибутки²⁴.

Крім колишнього сотника Кутневського та отця Афанасія Заруцького, в опозицію до присланого за наказом царя сотника стали також сотенний писар Парфен Пікулицький, наказний сотник Семен Юркевич, сотенний хорунжий Яценко та ряд інших «значних» сотенних козаків і представників міської громади Новгород-Сіверського. Їхніми спільними стараннями наприкінці 1715 — початку 1716 р. Лісовського на певний час вдалося відсторонити від сотенного правління та ініціювати розслідування гетьманським урядом учинених ним зловживань. Справу розслідування цих зловживань гетьман Скоропадський доручив генеральному бунчужному Якову Лизогубу і канцеляристу Максимовичу.

Навесні 1716 р. представники гетьманського уряду на місці провели необхідні слідчі дії, опитали свідків, зібрали покази зацікавлених осіб. 28 квітня 1716 р. протопів новгородський подав чергове чолобиття на сотника «О починению ему Лисовским многих обид»²⁵.

Тим часом сам Федір Лісовський у контексті цього розслідування провів у Глухові більше місяця. Але час потрачено було марно: за результатами розгляду справи сотництво в Новгород-Сіверській сотні йому було повернуто²⁶. І цю перемогу дослідники класифікують не інакше, як промовистий доказ безсилля гетьманської влади у конфлікті із сотником, призначеним на уряд владою царською²⁷.

²³ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. — Т. 1. — С. 198; Моравский С. Федор Лисовский (1709–1722)... — Т. 34. — № 9. — С. 442, 445; Т. 35. — № 10. — С. 22.

²⁴ Там же. — Т. 34. — № 9. — С. 442.

²⁵ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 153. — Арк. 69–71.

²⁶ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. — Т. 1. — С. 208; Моравский С. Федор Лисовский (1709–1722)... — Т. 34. — № 9. — С. 436.

²⁷ Моравский С. Федор Лисовский (1709–1722). Очерк из внутренней истории Малороссии в первой половине XVIII ст. // Киевская старина. — 1891. — Т. 34. — № 9. — С. 436.

Тим часом Лісовський, втримавши навесні 1716 р. у своїх руках сотенну корогву та волюючи розвинути успіх, щойно повернувшись до Новгород-Сіверського, вдається до рішучого удару по своєму тепер головному в місті опоненту — колишньому сотнику Кутневському. Він організовує подачу на ім'я Петра I колективної чолобитної козацьких отаманів Новгород-Сіверської сотні. У ній отамани «всі одностайне» висловлювали вдячність цареві за присланого сотника Федора Лісовського та водночас «вносили прозбу», аби царська влада оборонила його від «безвинних» нападок колишнього сотника «супостата» Кутневського, котрий, мстячись за втрату уряду, спільно з протопопом Заруцьким, «турбує». Принагідно чолобитники пригадали й ті утиски, які вони терпіли від «супостата» в минулому. Під документом містився підпис якогось Івана Миколайовича Стігайла (судячи з форми ідентифікації особи, представника міського самоврядування Новгород-Сіверського), а також хрестиків навпроти імен двадцяти восьми курінних отаманів сотні²⁸.

Однак насправді ситуація виявилась надивовижу простою: сотник просто-на-просто сфальсифікував волю громади. Закликавши курінних отаманів поставити свої підписи під порожнім бланком, де мала міститися петиція про звільнення з посади новгород-сіверського отамана Івана Судієнка, Лісовський насправді вписав туди такий зміст прохання, який був йому вигідний, і про який уже йшлося вище²⁹.

Використавши такий нечесний прийом одного разу, Лісовський невдовзі аналогічним чином поступив і з оформленням «колективної волі» новгород-сіверських міщан, спрямованої на позбавлення чину протопопа Новгород-Сіверського отця Афанасія Заруцького.

З останнім у сотника, як уже згадувалося раніше, виник серйозний майновий конфлікт через те, що Лісовський незаконно заволодів прибутками соборної церкви Успія. У серпні 1716 р. Скоропадський видав спеціальний універсал, яким закріпив за соборною церквою «всю грошову прибыль с мельницы пироговской, с перевозу путивльського и меского, с комор, с двора брацкого скотного, торгового, вагового и померного» та натомість заборонив, аби «сотник и никто из урядников и граждан тех церковных приходов не запродавати и не закупать отнюдь не дерзал»³⁰. Але новгород-сіверський сотник, підбадьорений заступництвом російської влади, проігнорував гетьманський наказ і продовжував забирати належні церкві збори на свою користь. Отож двома роками пізніше Івану Скоропадському довелось звертатися до свавільного урядника сотенного рівня з відкритим листом, закликаючи «через сей наш открытый лист знову тые коморы до церкви святой приворочаем, поневаж он, Лисовский, противоборствуя всегда указам

²⁸ Там же. — С. 437–438.

²⁹ Там же. — С. 439.

³⁰ Там же. — С. 442–443.

нашим, насильно оныя похитил». Усі ті кошти, якими Лісовський заволодів незаконно, він мав неодмінно повернути до «шкатулки церковной»³¹.

У відповідь на погрози гетьмана свавілець тоді ж, в 1718 р., організує подачу на ім'я Петра I звернення новгород-сіверських міщан, котрі дякували «державнійшому царю, государю всемилостивійшому» за призначення їм за сотника Федора Лісовського, котрому вони тепер «достойно воздавали послушенство», натомість креатура царя їм «взаимную воздавал любов». Єдине, що заважало оцій ідилії, так це «гонитви» в часи відсторонення Лісовського на час слідства від влади колишнього сотника Данила Кутневського (що відбувалися за підтримки протопопа Заруцького), котрий «не знаєм по чієи власти, інших туремным вязеніем, інших страхом и битием до того притягал, же хто ничего и не знает, на том руки подписовали, и так ... нами бунтуючи, в великое ратуш и граждан привел изнищание»³².

Данило Кутневський, коментуючи дане чолобиття, стверджував, що Федір Лісовський, фальшуючи волю громади, не лише намагався обманом спонукати простодушних міщан поставити свої підписи під незаповненим текстом звернення («голом папері»), а й вдавався до певних силових методів впливу на непокірних або відвертого залякування їх — «многими оного побоями и необыкновенным страхом и уставичным драпижством перестрашены». Останні ж, «видячи его самовластіе, же во многих людских жалобах и ясневельможного добродія не слушают», а також «страха ради» були змушені «волю его исполнити»³³.

Повернувшись до влади в Новгород-Сіверській сотні, Лісовський все-рйоз взявся за переслідування своїх недругів й опонентів. Одним із опосередкованих підтверджень цьому є оборонний універсал гетьмана Скоропадського отцю Афанасію, яким регіментар підтверджував право володіння останнім наданими йому ґрунтами і суворо забороняв грабувати й чинити їм спустошення, особливо наголошуючи на тому, що до того «ґрунту пан сотник новгородській и никто из урядников тамошніх никакого не повинен иміти вступленія под виною тысячи талярей»³⁴. Ще більш напористо став діяти Лісовський і по відношенню свого попередника на сотництві Данила Кутневського. Він силою витісняв того з промислів, ним же заснованим у сотні ще в часи його урядування, організував побиття челяді опонента та навіть інспірував насильницькі дії щодо нього самого.

Провадячи неоголошену війну проти Данила Кутневського та отця Афанасія, Федір Лісовський, вочевидь, не взяв до уваги той факт, що його опоненти, а особливо новгород-сіверський протопіп, зважаючи на його службу в часи «шведської руїни», були для російської влади не останніми

³¹ Там же.

³² Там же. — С. 441.

³³ Там же. — С. 440.

³⁴ Там же. — С. 444.

людьми в Гетьманаті. Отож подолати їх чи скомпрометувати перед Москвою одними лише згадками про прислугу Лісовського царським інтересам восени 1708 р. було завданням не таким уже й легким для реалізації, адже й слова опонентів дещо таки важили. Так воно власне і сталося: подане отцем Афанасієм, а також «знатним товаришем Данилою Кутневським с товарищи» до Петербурга клопотання отримало належну реакцію з боку верховної влади, й 16 серпня 1718 р. цар Петро I видав стольнику Ф.І. Протасьєву указ щодо організації та проведення розслідування діяльності новгород-сіверського сотника.

Обґрунтовуючи необхідність таких дій, царська грамота не лише покликала на ту обставину, що «нам великому государю били чолом войска малороссийского знатние войсковие товарищи Данило Кутневской да Парфен Пекалицкой, что по нашему указу, а по челобитю Новгородка Северского протопопа Афанасия Заруцкого в учинившийся ему обидах и разорениях того ж Новгородка Северского», а також «и многим той новгородской сотне козакам и посполитим людем чинит великие и неудобезносные обиди, разорения, грабительства, побои и мучительства». У ній також зверталась увагу на ту важливу обставину, що Лісовський вперто ігнорує приписи полковницької і гетьманської влади. Зокрема, наголошувалось на такому: «хотя по многим людским челобитьям были ему сотнику от подданого нашего гетмана Скоропадского и полковника стародубовского многие запретительные в тех его више именованных действиях письма, однако ж он не токмо стародубовского полковника, но и самого гетмана заочно (чиня себе самовластным в уничтоженій его гетманских писем) честь испаржнял и не пражняет»³⁵.

І що цікаво, по завершенню цього судового «розіску» стольнику Протасьєву наказувалось чинити присуд «по Уложенню и по новоуказным статьям»³⁶, тобто згідно до норм російського законодавства. А ще на час слідства царський уряд рекомендував своєму представнику «его, сотника Федора Лисовского, выслать в иной город»³⁷. Про позбавлення Лісовського сотницького уряду мова не велась, отож йшлося лише про тимчасове відсторонення урядовця від влади на час проведення слідства. До завершення слідства наказним сотником Новгород-Сіверської сотні було призначено новгород-сіверського сотенного писаря Парфена Пікулинського³⁸. Зважаючи на той факт, що останній у тексті царської грамоти фігурував в якості одного з опонентів Лісовського, а в одній зі скарг — як жертва сотницького свавільства: «Писара сотенного Пекалицкого бив напрасно за

³⁵ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 153. — Арк. 84.

³⁶ Там само. — Арк. 84 зв.

³⁷ Там само. — Арк. 84 зв.

³⁸ Там само. — Спр. 153 а. — Арк. 92.

вимовлені в обидях людських»³⁹, таке призначення, нехай і тимчасове, також мало стати для Федора Лісовського поганим знаком.

А ще до Новгород-Сіверського командировався офіцер Глухівського гарнізону капітан російської армії Іван Пилипович Хрипунов, котрому й було доручено керувати проведенням на місці розслідування вчинених Лісовським злочинів і службових зловживань. Гетьманський уряд Скоропадського зі свого боку, разом з капітаном Хрипуновим, відрядив до міста осавула Генеральної військової артилерії Семена Карпеку, котрий, до слова, влітку 1716 р. вже виїжджав за наказом гетьманського уряду до Новгород-Сіверського для проведення слідчих дій по справі Лісовського⁴⁰, отож до певної міри вже був посвячений у суть справи і, вочевидь, аж ніяк не міг претендувати на роль незааганжованого третейського судді, радше — представника інтересів гетьмана Скоропадського.

Щойно в Новгород-Сіверському розпочалось слідство, як на Лісовського почали масово подавати скарги, звинувачуючи його в чиненнях «побои, забойство, мучительство, грабительство, поруганіе и невинне безчестье», а ще в «велики свои утиски», «неудобоносимые тяжести и озлобления», «нестерпную кривду», «прохирство», «ненасытном драпижестве» тощо⁴¹. Представлені в скаргах обвинувачення на адресу Федора Лісовського малювали доволі барвисту і багаторівневу картину службових зловживань і навіть злочинів новгород-сіверського сотника. З них, зокрема, випливало, що царинами прикладання деструктивної енергії сотника стали найрізноманітніші сфери адміністрування, судочинства, поземельних відносин. Також фігурували зловживання у царині махінації у фінансово-податковій діяльності, широкомасштабні здирства і прояви фізичного насильства щодо козаків і посполитих Новгород-Сіверської сотні тощо.

Чи не найбільше нарікань у товариства і поспільства викликала судова практика сотника. Представлені на розсуд капітана Хрипунова докази вини Лісовського не можуть не вражати масштабами того беззаконня, що він чинив у сотні, причому, прикриваючись саме потребою в забезпеченні справедливості та законності. Так само власне як і тією неймовірною винахідливістю, за допомоги якої він матеріалізував на свою користь як реальні прояви беззаконня в сотні, так і, навпаки, маніпулювання з корисливою метою буквою закону, що вже само по собі ставало злочином⁴².

Як видно з матеріалів розслідування, порушення сотника Лісовського у сфері судочинства фіксувались скрізь: у дотриманні процедури слідства і суду, використанні службової інформації в корисних цілях тощо⁴³. Так,

³⁹ Там само. — Спр. 153. — Арк. 47 зв.

⁴⁰ Там само. — Спр. 153 а. — Арк. 56, 57.

⁴¹ *Моравский С.* Федор Лисовский (1709–1722)... — Т. 34. — № 9. — С. 452.

⁴² Там же. — Т. 35. — № 10. — С. 23.

⁴³ Там же. — С. 33–39.

наприклад, в якогось «жителя новгородського» Адама «за малую и неправедную справу взявши инквизицию, по своему ненасытному слез людських нраву, трапил туремним вгорячіе летніе дни земляним вязенієм чрез сем недель, и викладу килка десят талерей взял и немилостиво его бил, власи з голови борода повиривал». Причому, як впливає із матеріалів справи, Лісовський чинив такі насильства («такіе безчеловечные уздирства и мученія») не для чого іншого, як для того, «даби в бедного человека огород з садом... насильне отняти»⁴⁴.

Крім очевидної несправедливості присудів сотницького суду, позивачі звертали увагу капітана Хрипунова і гарматного осавула Карпеки на також очевидну неадекватність судових рішень у сенсі співвідношення вини та кари за неї. Зокрема, як приклад наводився випадок із «старинним козаком», черняхівським отаманом Сирипченком, котрий «за малий посвар з старостою гути Кочубеевой позиваний бил, котрую справу так праведно сотник укончил, же бедного Сирипченка винним учинил болшей на двадцять рублей в его видравши»⁴⁵.

Чимало нарікань у сотнян було на Лісовського і щодо насилля та махінацій у царині поземельних відносин. Остання, варто зауважити, у часи гетьманування Скоропадського була одним з найбільш актуалізованих теренів старшинських зловживань. У випадку ж з Федором Лісовським ситуація ускладнювалась одним доволі важливим аспектом. Лісовський, не будучи перед своїм раптовим адміністративним злетом не те що старшиною, а й козаком у першому поколінні та намагаючись якнайшвидше зрівнятись у розмірах земельної власності з іншими представниками сотенної адміністрації Гетьманату, що збирали ґрунти не одне десятиліття, не соромився вдаватися до відвертих насильницьких захоплень ґрунтів чи то під прикриттям своєї судової діяльності чи без будь-якого формального прикриття.

Примножуючи «кгвалтом, а не куплею» своє майно в Новгород-Сіверській сотні, Лісовський не обмежувався відбиранням лише полів орних, городів чи угідь. Не меншою мірою сотник переймався і справою розвитку власних промислів⁴⁶. Новгород-сіверські мешканці також скаржились, що Лісовський неправомірно збільшив розмір покуховних зборів у сотні, й у той час, як у Стародубському полку було заведено збирати по п'ять золотих от кухви, то він наказав збирати вдвічі більше — по десять⁴⁷. Ще однією вагомою цариною для сотницьких зловживань стали для Федора Лісовського примусові роботи на свою користь. Як зазначали у своїх чолобиттях мешканці сотні, Лісовський, «меючи собі сел две в подданстве определенных Голубовку и Бугриновку, котрих излише би довольно било на обиход его

⁴⁴ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 153. — Арк. 40.

⁴⁵ Там само. — Арк. 40 зв.

⁴⁶ Моравский С. Федор Лисовский (1709–1722)... — Т. 35. — № 10. — С. 24.

⁴⁷ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 153. — Арк. 46 зв.

двора... понудил козаков и мужиков, а наиболее леновских и лесковносских, возити себе дрова, не уважаячи на многие тепер деючіеся бедним людям трудности и не слушаючи монаршой милостиво присланой грамоти, чого прежніе сотники не чинили»⁴⁸.

Лісовський, чинячи насильства та зловживаючи владою, демонстрував повну зневагу до розпоряджень гетьмана чи судових приговорів Генерального військового суду, покликаних відновити справедливість. І такі випадки були не поодинокі, навпаки — саме вони характеризували ставлення Лісовського до вищої влади Гетьманату.

Вельми показовим у цьому сенсі є приклад конфлікту сотника зі знатним міщанином новгородським Никифором Ситником. Лісовський, «хотячи видрати килка тисячей грошей» у згаданого міщанина, «явне безстыдно» почав вимагати, «жеби дал решето грошей». Аби швидше досягти задуманого, сотник «мордовал» нещасного «злодейскою и разбойницкою турмою», але більше двох червоних золотих стягнути з нього так і не зміг. Утім, не примирившись з невдачею, Лісовський «наслал гвалтовне асаулу Лукьяна Пашинского з челядью своею дворовою и взял з дому Ситнякового куф две горілки, а потом таким же гвалтовным способом и килка коней ночью наслал взяти, яко ж и взяли». Коли пограбований міщанин звернувся з позовом до Генерального військового суду, то той став на його бік і присудом, апробованим у самого гетьмана Скоропадського, присудив Лісовському «приверненим вграбленой худоби его, Ситника, уконтентувати»⁴⁹. Проте сотник, «по дерзновенном своим налогу, як рейментарский указ, так и Суду Енерального, уничтоживши наказаніе еще и на большое отмщеніе розширился». Внаслідок чого Ситник, страхаючись похвалок свавільця-сотника, так і не наважився повертатись у місто та вимагати від Лісовського повернення своєї худоби. А тим часом сам сотник, нібито насміхаючись над гетьманською владою та верховним судом Гетьманату, насильно відібрав у Ситника ще й шинковий двір у Новгород-Сіверську та передав його у володіння якимось Івану Доморченку й Ярмолі⁵⁰.

Усі задокументовані й подані на розгляд комісії капітана Хрипунова свідчення службових зловживань і злочинів Федора Лісовського закінчувалися вказівкою на те, що несправедні діяння сотника суперечать попереднім практикам адміністрування в Новгород-Сіверському: «чого прежніе сотники не чинили».

Більш ніж півроку Федір Лісовський зносив приниження судового розслідування і втрати через відсторонення від сотенного уряду. А вже із середини весни 1719 р. знову бачимо його в Новгород-Сіверському і знову... на уряді тамтешнього сотника. Варто зауважити, що клопотатися про повер-

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Там само. — Арк. 40 зв.

⁵⁰ Там само. — Арк. 41.

нення влади Лісовський почав відразу по завершенню слідства (яке, на його думку, було інспіроване злою волею «новгородского протопопа Афанасия Заруцкого, который тепер волею Божою умре, також и Данила Кутневского и Парфена Пекалицкого»). У листі до гетьмана Скоропадського Лісовський зауважував таке: «Хрипунов тот розиск нине уже окончив, а як тот розиск почався корогов от мене отнята и поставлена в церковь, а сотня Новгородская приказана во всяком управлении наказному сотнику. I вже тому семь месяцев як я пребиваю безурядне, а в грамоте Царского Величества, которую я до Висоце Поважней Велможности Вашей рук подал, написано, что б без его Царского Величества указу мене из той сотни неперемениать, а в теперешних грамотах Царского Величества присланих не написано, чтоб мене от сотництва отдалить». Отож, акцентуючи увагу регіментаря на його неправомочності без дозволу царя забирати в нього владу, Лісовський «рабськи» прохав «оное сотничество мне повелите возвратить за мои верне показание Великому Государю верности»⁵¹.

Порушуючи питання своєї реституції на сотницькому уряді, Лісовський (вочевидь, підказуючи Скоропадському можливість для збереження власного обличчя) запевнював гетьмана у своїй шляхетності й обіцяв «хочай из жителей новгородских хто и неправедно на мене посягал, в том совестно христианско асекурую: над ними мститися не буду»⁵².

Як видно з листа, що його гетьман відправив трохи згодом, але також навесні 1719 р., царському канцлеру графу Гаврилі Головкину, Скоропадський, звичайно ж, не мав ілюзій як щодо винуватості Лісовського, так і щодо його службової невідповідності посаді, що обіймав. Тим не менше, гетьман (вочевидь, саме через острах перед царською грамотою Лісовському) був змушений реалізувати дії, що в архівах Гетьманату відклалися під промовистою назвою «Дело о вручении сотнику новгородскому Федору Лисовскому обратно корогви».

Виявити оригінал цього документа не пощастило, а ось чернетка гетьманського універсалу декларувала наступне: «Вам атаману новгородскому з товариством и войтові з посполитыми людьми объявляем сым нашим уневерсалом: поневаж по монаршым Царского Пресветлого Величества до нас и до его милости господина столника Федора Ивановича Протасева присланих грамотах розиск о многих обідах, побоях и напрасных заборах от Лисовского сотника вашего починенных зовсем уже окончился... як велилисмо были подлуг здешнего обыкновенія, жебы всяк безопасно на него Лисовского приносил свои к розиску обіди, корогов на время взявши в церкві поставивши, вовся его от того уряду неотдаляючи, як о том и в первой Царского Пресветлого Величества до нас чрез его ж самом принесеной грамоте виражено, чтобы оного без ведома и воли монаршой его ж вели-

⁵¹ Там само. — Спр. 153 а. — Арк. 84.

⁵² Там само. — Арк. 84 зв.

чества од уряду сотництва тамошнего неодавляти. З тых мер, а барзей же он п. Лисовский и сам дал на себе такую асекурацію, что не меет впредь жадных людям чинити кривд й разореній, лечь в смирности зо всеми и в добром обхожденіи под утраченеем: если не так будет поступати: того своего уряду, заховатися повинен, величисмо ему знову корогов вручити до далшого Царского Пресветлого Величества указу... А награжденіе обидливым, якие кому он Лисовский позатевал кривди всяк о том обширне в розыску выписано: разве в той час будет учинено»⁵³.

Тобто, гетьман Скоропадський і в тексті універсалу не заперечував факти службових зловживань і «кривд», завданих Лісовським сотням, більше того, обіцяв стягнути на їхню користь винагороди від обвинуваченого, але при цьому розписувався в повній власній неспроможності в справі відсторонення свавільного козацького урядника сотенного рівня від влади без особливого на те дозволу царя.

29 квітня 1719 р. сотенну корогу Федору Лісовському було повернуто⁵⁴. Чи вірив Скоропадський даним Лісовським «аскураціям» стосовно того, «что не меет впредь жадных людям чинити кривд й разореній, лечь в смирности зо всеми и в добром обхожденіи под утраченеем: если не так будет поступати: того своего уряду, заховатися повинен»? Навряд чи. Адже відразу після визнання універсалом факту своєї поразки у боротьбі з норовливим новгород-сіверським сотником, що відверто хизувався протекцією царя, гетьман через свого гінця Парфена Пікулицького подав царському канцлеру графу Гаврилі Головкіну статті про «загальнонародні нужди», в яких прохав останнього про «окончательный указ на Федора Лисовского, бывшего протопопа гадяцкого, теперь сотника новгородскаго, по челобитью многаго народа от его озлобленнаго и разореннаго, которых озлоблений и разорений розыск чрез превосходительнаго столника господина Ф.И. Протасьева выведенный и сюда присланный явныя документа свидетельствует»⁵⁵.

Тим часом Федір Лісовський, відновивши свою владу в сотні та таким чином вкотре «увійшовши в одну й ту ж ріку», здається, не лише не відмовився від звичних для нього методів адміністрування, а й почав активно відшкодовувати моральні втрати від свого вимушеного відсторонення від влади. Принаймні, один з скаржників, котрий не побоявся свідчити проти сотника перед капітаном Хрипуновим, В. Красовський тепер бідкався гетьману, що відновлений в правах сотник «опосле розыску, метячися на мене еще за тое, что я на ево бил челом, приказал мене ухватить на рынку в Новгородку и велел приволокти у свой двор и бил мене там чуть не до

⁵³ Там само. — Арк. 86.

⁵⁴ Там само. — Спр. 153. — Арк. 100.

⁵⁵ Цит. за: Моравский С. Федор Лисовский (1709–1722)... — Т. 35. — № 10. — С. 51–52.

смерти». А коли дружина Красовського поскаржилась на дії Лісовського гетьману й отримала від нього оборонний лист, то він, сотник, «той суд гетманский осмеял и уничтожил» і став ще більше переслідувати Красовського. Й останній, як він сам писав, «боячися, чтоб крайне бо своего здоровья не лишиться..., с нуждою и неохотою ему, Лисовскому, напаснику и грабителю» віддав два червонці грошей⁵⁶.

Витерпівши ще кілька місяців урядування свого недруга в Новгород-Сіверському, гетьман знову відібрав у нього сотенну корогву та призначив нове розслідування його службових зловживань і злочинів. Власне, чергове розслідування діянь Лісовського гетьман організував уже в травні 1719 р., вкотре відрядивши до Новгород-Сіверського генерального бунчужного Якова Лизогуба. Чи не основними звинуваченнями в цей час були закиди новгород-сіверського протопопа щодо незаконного заволодіння сотником ринковими коморами, якими «владел три года, а брал за всякой год з девятнадцати комор по шестдесят рублей з лишком»⁵⁷.

А ще перед цим, на початку травня 1719 р., гетьман вирядив до Новгород-Сіверського канцеляриста Генеральної військової канцелярії Стефана Максимовича, аби той розслідував справу щодо підготовки сотником Лісовським замаху на життя регіментаря. Сам Федір Лісовський трохи згодом свідчив, що справа була сфабрикована його давнім недругом Данилом Кутневським, котрий брехливо на нього наговорював, що він гетьмана «старается отруити»⁵⁸. Сам же Скоропадський у надісланих до Петербургу показах стверджував, що розслідування було розпочато зі слів новгород-сіверського протопопа Федора Кроткевича і, що саме головне, правдивість його свідчень начеб-то підтвердилась під час «розписку», матеріали якого за підписом протопопа було відправлено до північної столиці⁵⁹.

З різних опосередкованих свідчень джерел випливає, що на Максимовича було покладено й завдання збору інформації щодо фактів чарівництва сотника Лісовського, які стали предметом детального розслідування вже трішки згодом.

Так само в травні 1719 р. гетьманською канцелярією було підготовлено відкритий лист Івана Скоропадського сотнику новгород-сіверському, де засвідчувався факт зламання Лісовським даної ним при поверненні на уряд «асекурації». Зокрема, в листі йшлося про таке: «Федору Лисовскому, сотнику новгородському, чрез сей наш одкритый лист нехай будет ведомо, иж прибывши тут пп. Данило Кутневский и Парфен Пекалицкий, товарищи войсковые, и иншее той сотни товариство, а именно: Василь Янович, Исаия Веприк, житель войсковий, а особливе войт тамошний новгородский Ля

⁵⁶ Там же. — С. 52.

⁵⁷ ЦДІАК України. — Спр. 153. — Арк. 59.

⁵⁸ Там само. — Спр. 153 а. — Арк. 93.

⁵⁹ Там само.

Афанасович от мещан и посполитих, плаксивую свою до нас чинили апеляцію, что вы скоро одержали знову уряд сотництва тамошнего (на который под утраченем оног ж: же меетя уже с людми смирно и не мятежно обыходится и не кому жадной не чинити трудности, тиску, долегливости и отмщения: дали же нам тут и ассекурацию) зараз начали людей сотни своей по прежнему гонити и озлоблячи и втиснячи, кгрунти власние однимаючи, боем бити и грозити и окривавити, уряд городской, цеховой своему хотению меняючи, мескими людми работизну всегда одбуваючи»⁶⁰.

Перерахувавши всі ці прояви відступу сотника від взятих на себе зобов'язань «с людми смирно и не мятежно обыходится», гетьман наказував Лісовському надалі так не чинити, неправильно відібрані ґрунти повернути за вироком Генерального військового суду їхнім законним власникам і «з сотни тамошней обивателями обыходится статечне, без всякой себе нагани и без людского утиснення»⁶¹. Гетьманський лист було «пильно» наказано «вчитавши зараз помянутому войту новгородскому с мещанами» передати до ратуші⁶².

Наступним кроком гетьманського уряду в боротьбі зі свавільним сотником стало доручення бунчуковому товаришу Василю Полоницькому провести нове розслідування. Наказ про початок слідства Скоропадським «за согласіем его превосходительства гспдна Федора Ивановича Протасієва царського прсветлого величества столника и министра» був виданий у червні 1719 р. Тоді ж у Федора Лісовського з наказу гетьмана було знову відібрано корогву і він виїхав в одне зі своїх сіл⁶³. А вже 20 липня за результатами проведеного розслідування гетьманський уповноважений відправив до Глухова «Розиск о обидах по ассекурации от Федора Лисовского сотника новгородского на себе данной и по одержаню повторне корогви разослал вновь гражданам так ее и селским сотни тамошній людям от него замечанних»⁶⁴.

Черговий «розиск» виявив низку нових службових порушень і кримінальних злочинів, вчинених Лісовським за тих кілька місяців, що він перебував на чолі сотні після свого поновлення у владних правах. Як видно з його матеріалів, переступи сотником даної ним гетьманові у квітні 1719 р. «ассеркурації» розпочалися вже на другий день після його відновлення при владі. Так, представники міського самоврядування Новгород-Сіверського скаржилися, що Лісовський «по принятии корогви повторним разом на другой день априля 30 за собраніем мещан в ратушу для совету общаго... всех нас безчестно ганил». І коли представник гетьманського уряду викликав

⁶⁰ Там само. — Спр. 336. — Арк. 2.

⁶¹ Там само. — Арк. 2 зв.

⁶² Там само.

⁶³ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. — Т. 1. — С. 204.

⁶⁴ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 153. — Арк. 99.

на допит свідків, то «все урадовіе: так атаман з товариством, яко и войт з посполитими на ратуши в кляр ответствовали, что для совету общих дел возбраняет Лисовский мещанам збиратися до ратуши и самих безчестит»⁶⁵. Покази міських урядників підтвердили і міські сторожі, котрі «до сего ответу призвани были публично в ратуш». Останні «публично сознали, что был им такой указ от Лисовского, же би людей не пропускати весма до ратуши и до суду лечь бы они до его сотника взавше приходили судитися в двор»⁶⁶.

Війт «з мещанами доносили в пунктах», що сотник Лісовський «урядови и мещанам неласкою грозить, и слугам меским обещае явне сто кюв дати, если хто з них з паном Кутневским албо паном Пекалицким конверсучи мел постережен быти»⁶⁷. Про вже звичні практики побиття Лісовським сотнян «тиринськи» свідчили й мешканці с. Рикова⁶⁸. Наказний сотник Парфен Пекалицький скаржився, що Лісовський, «за получение корогви мстячися на мене за наказное сотництво», почав збирати з «нищих людей», котрі перебували під його покровительством і, зважаючи на їхні статки, раніше були від цього звільнені, провіант для «великоросійских людей»⁶⁹. Представники міського самоврядування Новгород-Сіверського жалілися, що коли вони, «войт и мещане, пришли в двор до Лисовского для вислуханя панского позовного универсалу, тогда похвалился всех бити, войтови борода надорвати... мещан злодеями називал и универсал рейментарский в оборону данний хвалился усиловне одобрати»⁷⁰. А вже під час допиту в ратуші вони додали, що Лісовський при цьому заявив: «универсал, в оборону вам данний, есть неправедный, я не судим ясневелможним гетманом»⁷¹.

Зіткнувшись із таким неприхованим виявом свавілля і непокори козацького старшини нижчого сотенного рівня, гетьман Скоропадський, здається, навіть і не знав, як йому чинити в цій ситуації. Саме тому реґіментар і хапався за будь-яку можливість вплинути на свавільця й неслуха. 31 січня 1720 р. Скоропадський видав сотнику новгород-сіверському «Ордер» з таким «суровим упоминанием»: «Так міе поступати влстини которих знать по природной некротости своей, оставить целком не хочеш. Сурово гаянчи прелагаем, же разве кров твоя в тебе грает, и аж поколя не убешь когось поволя не исправлен шататися будеш. Як же можеш (:сам разсуди, если маеш здорови смисл:) старшини новгородской и других обивателей тамошних неукротимою злостію своею и неразумными погрозками притлекти к себе аффект, силовне и повинование. И якіе там уже вместе строитимутся порядки, где между старшиною незгоди и злобство уростают. А потому люб

⁶⁵ Там само. — Арк. 100.

⁶⁶ Там само. — Арк. 100 зв.

⁶⁷ Там само. — Арк. 99.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Там само. — Арк. 106.

⁷⁰ Там само. — Арк. 101 зв.

⁷¹ Там само. — Арк. 102.

уряду сотництва от влсти не одбералисмо, однак знать мусимо на розиск по многочисленних людзких на его жалобах чинених и до монаршой царской пресветлой влчства двору посланний. Дожидатися повелителного его величества резолюції предлагаем»⁷².

А поки гетьман чекав на монарший указ, саме тоді активізувалось розслідування справи Лісовського щодо його обвинувачення в чародійстві. Лист генерального бунчужного Якова Лизогуба до гетьмана Скоропадського навіює на думку, що обвинувачення сотнику було висунуте «по чолобитной пречестного милостивого отца Афанасия»⁷³. Суть висунутого отцем Афанасієм нового обвинувачення сотнику Лісовському полягала в тому, що він нібито «дерзнув» разом зі своїми спільниками, насильно «одобравши ключ от священника», увійти в церков, там вони залізли на вівтар, «щоб зло межи собою повершати», ймовірно, здійснюючи якийсь сатанинський обряд⁷⁴.

Зважаючи на делікатний предмет цього обвинувачення, головним свідком і експертом виступав новий протопіп Новгород-Сіверського отець Федір Іванович Кроткевич, що обійняв кафедру після смерті отця Афанасія Заруцького. Протопіп о. Федір фактично підтвердити висунуті його попередником звинувачення на адресу Лісовського не зміг, бо «о чародействе его не ведом». Але, зважаючи на покази риковського священника щодо незаконного вторгнення сотника та його спільників до храму, протопіп спочатку висловлював обережний здогад стосовно того, що обставини справи вказують недвозначно: «знать не на що доброе ходил, хиба на злое». А по тому ще й додав своїм словам переконаності, пригадавши, як сотник «хвалился: я вже никого не боюсь». Отож він узагальнив свої свідчення так: «все в нем злое: конец и початок, всякой неправды и беззаконья»⁷⁵.

У відповідь на розслідування його справи та чергове відсторонення від уряду Федір Лісовський спочатку 10 червня 1720 р. звернувся з листом до гетьмана, в якому пробував переконати його, що «через неправедное доношение ненавистных яких житія моему інстигаторов даремне на себе ношу гнев пнский ваш... поневаж невинно моя»⁷⁶.

Проте представлені Лісовським докази не переконали гетьмана. А коли спроба вплинути на ситуацію через Скоропадського успіху не принесла, сотник, як він сам трактував, «видячи я такое над собою смертельное гонение и нестерпимую беду», разом з двома іншими сотниками, новомлинським і воронезьким, «поставленными за верность нашу», почав вимагати в гетьмана видачі йому дозволу на проїзд до Петербургу, вкотре повторюючи при

⁷² Там само. — Спр. 153 а. — Арк. 102.

⁷³ Там само. — Спр. 153 а. — Арк. 63.

⁷⁴ Там само. — Спр. 153. — Арк. 126.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Там само. — Арк. 123.

цьому, що позбавити його влади в сотні може лише той, хто його тією владою наділив, — цар Петро I⁷⁷.

Проте, що трапилось далі, версії учасників і думки дослідників різняться. Сам Федір Лісовський у поданому російській владі чолобитті стверджував, що коли він «приехал в Глухов и подал ясновелможному чолобитную, чтоб дал мне подорожную поехать до царского величества в Санк Петербурх», той «приказал взять мене в свой покой и велел мене бить смертельно»⁷⁸. На заклик гетьмана жваво відгукнулися гетьманські слуги, очолювані господарем гетьманських маєтностей Іваном Даровським і гетьманським швагром Кендзеровським. Усіх нападників разом Лісовський нарахував чоловік з вісім, і всі вони, нібито, сотника новгород-сіверського «мордовали не по християнску». А б'ючи сотника обухами по голові, Даровський і Кендзеровський ще й промовляли: «От тобі московская верность и подорожная до Санкт Пітербурху»⁷⁹. І так «немилоливо» побивши, всього закривавленого і дивом вцілілого Лісовського гетьманські слуги віднесли та закрили під караулом. Постраждалий стверджував, що «в том бою претерпел великія рани, за которія его ясновелможного лекару, что лечил мене месяц чуть не два, дал рублей 20»⁸⁰. А ще Лісовський, описуючи цей надзвичайно прикрий для себе інцидент, що трапився з ним у гетьманській господі, крім згадок про ті політично неблагонадійні слова гетьманських слуг про його нібито «московську вірність», не забував додати ще один доволі цікавий нюанс з навколо політичного тла цієї розправи — один з його мучителів, а саме «швагер его гетманский Кендзеровский» був «в Мазепи за хлопца». А згадуючи про гетьманського господаря Івана Даровського, Лісовський навіть його ім'я не називав, а лише акцентував увагу на тому, що той «перекрист жид»⁸¹, також натякаючи тим самим на меншовартості цього гетьманського помічника.

Коментуючи цю скаргу Федора Лісовського, О. Лазаревський був переконаний, що як наведені колишнім сотником слова своїх мучителів, так і сама згадка про це побиття були нічим іншим, як свідомою інсинуацією досвідченого авантюриста. Адже процитована ним фраза щодо «московської вірності» мала розставити правильні акценти у цій справі, засвідчивши не лише факт побиття підсудного, а й мотиви таких жорстоких дій. У той час, як сам гетьман Скоропадський, зауважує Лазаревський, так боявся свого свавільного підлеглого, що навіть не наважувався посадити його «на армату», не те, що вдатися до таких рішучих дій⁸².

⁷⁷ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 153 а. — Арк. 93; *Моравский С.* Федор Лисовский (1709–1722)... — Т. 35. — № 10. — С. 52.

⁷⁸ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 153 а. — Арк. 93–93 зв.

⁷⁹ Там само. — Арк. 93 зв.

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Там само.

⁸² *Лазаревский А.* Описание Старой Малороссии. — Т. 1. — С. 205, прим. 342.

Натомість С. Моравський, погоджуючись зі своїм попередником стосовно можливої інсинуації Лісовським змісту словесного супроводу побиття, водночас був схильний вважати, що сам факт побиття гетьманом сотника сумнівів немає викликати. Адже серед іншого його підтверджують і покази російських караульних офіцерів, і матеріали медичного огляду потерпілого, на якому викликаний для цього «цилюрник» зафіксував чимало розбитих, обдертих, «синіх і багрових» ділянок тіла⁸³.

Але, крім версії Лісовського та коментарів з її приводу, зроблених Лазаревським і Моравським, мала бути й версія гетьмана. І справді, в матеріалах судової справи вдалося виявити версію гетьмана Скоропадського, представлену ним у відповідь на запит російської влади. У відповідності з нею, сотник Лісовський дійсно влітку 1720 р. просився їхати до Петербургу, а гетьманський уряд цьому аж ніяк не перечив, хоч і не був поставлений до відома, «з яким намеренієм» Лісовський збирався в таку далеку путь. Сам виклик останнього до Глухова, за версією гетьмана, аж ніяк не був пов'язаний з цією подорожжю. Згідно з твердженням Скоропадського, причиною виклику сотника до гетьманської резиденції стала справа його першого одруження та позов його першої дружини. Як переконував гетьман, «девка, звенчанная жона его Лисовского первая (которая тепер в Санк Петербурхе обритається), прибувши не знаю откуда в Глухов, подавала чолобитную на имя царского величества господину столнику Протасіеву о растленіи девства и инних от его Лисовского починенних ей обидах»⁸⁴. Коли вона поверталась від царського резидента на свою квартиру, Лісовський, «мстячись за чолобитную, послав вслед слуг своих и велел на дорозе ей бить и з всего, що принадлежало ей, отобрать». Сотницькі слуги з готовністю виконали цей наказ. Щоправда, за деякий час на місце нападу прибули слуги царського стольника, котрі не лише відігнали нападників, а й декого з них упіймали. Довідавшись про цю пригоду, Федір Протасєєв «за тот розбой велел при нем же, Лисовскому в себе, учинити наказаніе». Як видно з контексту розповіді, інцидент мав місце десь навесні 1720 р., а вже в середині травня «тая жона его суплековала» до гетьмана, «просячи з него Лисовского суда, чтоб вещи слугами одобрани в ней на дорозе ей при побои побраніе возвратил». І саме реагуючи на цю супліку, Скоропадський і викликав сотника до Глухова⁸⁵.

По прибуттю останнього до Глухова, гетьман розпорядився доправити сотника не до Генерального суду, а до власного обійстя, аби «в дому моем допросить и розискать про битие» першої законної дружини. Проте, як стверджував далі гетьман, свавільний старшина «не толко к тому, чтоб обидимой учинить сатисфакцію не склонился», а й самого гетьмана почав привселюдно ганити і демонструвати повну зневагу до влади гетьманської.

⁸³ Моравский С. Федор Лисовский (1709–1722)... — Т. 35. — № 10. — С. 53.

⁸⁴ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 153 а. — Арк. 93 зв.

⁸⁵ Там само. — Арк. 94.

Так, сотник, «вишедши перед простим народом на крайное мое безчестие як хотел многими вголос словами ругал, примовляючи, будто оную чолобитицу нарочно в Глухов привезти казал»⁸⁶.

Коли бунчуковий товариш Василь Полунецький доніс гетьману про такі образливі заяви сотника, той наказав Лісовського «до себе в избу призват и начал виговаривать, упоминаючи, же он не тилко в Новгородку заочне при своїм самоволстве імя мое частокротне поносит, писменные указы в обидях людских упоминательніе уничтожаючи, на землю опровергает и приносящих оне побивает нещадно, що в розиску капитана Хрипунова довелося, але й тут, в Глухове, подобние ко укоренію моему чинит продерзости»⁸⁷.

Проте перераховані Скоропадським усі характерні для новгород-сіверського сотника прояви свавілля та зневаги гетьманської влади аж ніяк не присоромили Лісовського. Навпаки, як твердив гетьман, «теды он и в очи мне досадительно отказал». І саме ці «досадительные отказы», згідно з версією Скоропадського, і стали останніми краплями, що переповнили чашу гетьманського терпіння. Скоропадський, «чого не могучи витерпіти, ударилем его тростью». Але таку гетьманову «науку» сотник не був готовий з вдячністю сприймати. Навпаки, у відповідь він спробував відібрати в престарілого регіментаря трость — «яку сунувшия ко мне ухватил за трость хотя оную одняти». І невідомо, як би плачевно закінчилася для Скоропадського ця зімпровізована ним спроба наведення ладу у власній адміністрації, якби вчасно не поспів господар гетьманського двору Іван Даровський, перед тим «в избе один там же стоячий». «Вида такое его против мене дерзновенне», Даровський зхопив Лісовського за волосся і відтягнув від свого регіментаря. А вже по тому на поміч гетьману підоспів і «гайдук з сеней», котрий «уже на тот голос прибегши в избу, ударил его по моем веленію невеликим обухом, которий он держал... разов з килка»⁸⁸.

Описуючи такий доволі унікальний епізод з історії придворного життя гетьманської особи, Скоропадський при цьому заперечував як виголошення своїми слугами політично некоректних примовок з приводу «московської служби» потерпілого⁸⁹, так і великої кількості його слуг, що взяли участь у цій сутичці: «А же бы его осм человек били.... не правда, бо при том некого не было болше кроме выше писаних господара и гайдука и Конзеровского»⁹⁰. Лісовський же натомість стверджував, що «в том бою» з гетьманськими слугами «претерпел» такі «великія рани», що довелось «месяц чуть не два ходити в пацієнтах «его ясневелможного лекару»⁹¹.

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Там само. — Арк. 94 зв.

⁸⁸ Там само. — Арк. 94.

⁸⁹ Там само. — Арк. 95.

⁹⁰ Там само. — Арк. 94 зв.

⁹¹ Там само.

А вже за кілька місяців по тому, десь наприкінці 1720 р., сотник відбув до Москви. У царських столицях, у Москві та Петербурзі, він планував знайти захист від утисків гетьмана та зміцнити своєї становище в Україні. Утім, провівши на чужині наступних півтора роки свого життя, відміченого поневірнями на допитах у Колегії іноземних справ і Священному Синоді та відсидках у казематах Преображенського приказу, врешті, саме там Федір Лісовський і закінчив своє буремне життя. Щоправда, покарання царських властей впало на нього не через конфлікти з гетьманом і відверте нехтування розпорядженнями гетьманської влади, а через історію з його «двоєженством», що мала місце ще на початку 1700-х рр., а тепер була вельми вдало використана опонентами з України для дискредитації новгород-сіверського сотника, а перед тим гадяцького протопопа перед церковними властями Російської держави.